

„Közös édesanyánk a haza”

A prózaíró Arany János organikus történelemszemlélete

UJLAKY ISTVÁN

„A nyomás, a zaklatottság, a meghasonlás, mely politikai rázkódásink után Európa-szerte erőt vett a kedélyeken, midőn nem vala hit, nem remény, nem bizalom, – midőn besüppedt lábunk alatt a föld, s biztos irány helyett az asztaltáncz szédelgéseiben kerestünk enyhületet: ily kor, mondom, nem lehetett a jóra való, a higgadt, a kitaró alkotás kora...” (1) „Minthogy pedig az uralkodók a népek szabadságát sohasem akarták, a népek kényteleníttettek fegyvert ragadni és fegyveres kézzel víni ki a szabadságot, melyet az úr Isten szívökbe oltott. Ezt a harcot, melyet a népek elnyomó hatalmasság ellen vínak – nevezik forradalomnak. A forradalom a legszentebb harc, ami a világon lehet...” (2)

Arany János sorai ezek: azé a szerzőé, aki az irodalomtörténet számára elsősorban, a szélesebb olvasóközönség szemében pedig talán kizárólag: költő. Alighanem csupán rajongói s az irodalommal hivatásként foglalkozók tudják, hogy Arany jeles prózaíró is: mennyiségi szempontból sem jelentéktelen, tartalmában igényes és gondolatgazdag, műfajilag sokszínű prózai életmű birtokosa.

Semmiképpen sem „céhbéli történettudós”, még csak nem is laikus történész, hiszen zömmel nyelvről, irodalomról, közéletéről ír, s csak fehérholló-kivételként történelemről. Mégis érdemes egy pillantást vetni történelemszemléletére, mert a „tudós költő” ebben sem nélkülözi az elmélyültséget és eredetiséget.

A fenti két idézet közül az első, ha nem lennének árulkodóak nyelvi fordulatai, mint „rázkódásink” vagy „nem vala”, tartalma alapján akár XX. századi is lehetne: 1918-19, a második világháború, '56 vagy mostani keserű-demokratikus rendszerváltásunk utáni fáradt értelmiségi közhangulatot idéz. A második gondolat már ízig-vérig XIX. századi, sőt némiképp a felvilágosodást juttatja eszünkbe. Olyan fogalmakkal, mint nép, Isten, szabadság, forradalom: egy jellegzetesen múlt századi progresszív-liberális történelemfelfogás kulcsszávaival.

Arany történelmi műveltsége

Hogy Arany János széles körű történelmi műveltséggel rendelkezett, azt bizonygatni aligha kell, hiszen a korabeli iskolarendszer nagyobb szerepet tulajdonított a történelem tantárgynak, mint a mai, s a XIX. században még nem lehetett humán értelmiségit elképzelni alapos történelmi tudás nélkül. Arany esetében azonban ennél többről van szó. Írónk rendelkezik mindazokkal a képességekkel, amelyekre egy hivatásos történésznek szüksége van.

Arany vállalkozik történelmi események beható elemzésére, mint Bánk bán–tanulmányában, amikor András galíciai hadjáratának körülményeit boncolgatja, vagy egyik publicisztikai írásában, az 1846-os lengyel tragédiát elemezve. Topográfiai és kronológiai ismeretanyaga bámulatos. A siklósi csata topográfiai körülményeit *Zrínyiről* írt munkájában aprólékos gondossággal, hadtörténést megsegényítő szakértelemmel rekonstruálja. Bánk és Melinda életkorát, másutt *Gyöngyösi István* életrajzi adatait szakavatott oknyomozással deríti fel. Különös érzéket és érzékenységet mutat az anakronizmusokkal szemben, melyeket maga elkerülni, másoknál felderíteni, bírálni igyekszik. Képes történelmi fogalmak egzakt használatára illetve definiálására: a forradalom és lázadás közötti

finom fogalmi distinkciója akár mai történelem-könyvekbe is bekerülhetne. Rendelkezik a modern forráskritika képességével, s alkalmazza azt:

„Ha krónikásaink, mint közösen véljük, nagyrésztben népi énekekből merítettek, mivel biztosabb az átvett, mint a kihagyott részek hitelessége” (3) veti fel, hiszen „E kora lengedezése a kritikai szellemnek mindenesetre feltűnő. De nem azért öröndetes, mintha így már krónikásaink adatait elfogadhatnók...” (4) De nem csak általánosságban ismeri el a forráskritika szükségességét, hanem konkrét esetekben is él vele.

Nem mondhatjuk azt sem, hogy Arany történelmi műveltségében csupán a részletek embere lenne. Képes elemzésre, s olykor kimondottan nagyívű koncepcióra. Felveti, hogy a harmincéves háború „...vallási érdekekben, vagy ennek színe alatt [sic!]” (5) folyt, másutt, a keresztesháborúk kapcsán a Kelet és Nyugat közötti „szellemi és anyagi áthatás” (6) lehetőségével számol.

Különösen izgalmas alábbi gondolata: Az alulról fölfelé irányuló történelmi fejlődés igen ritka, „S majdnem példátlan, oly körülmények kellene hozzá, mint hajdan a görög nemzeté, mely előbb, mint a környező népekkel érintkezett volna, ... megveté hitregéje, költészete alapját... Semmi sincs ehhez hasonló az újabb korban, hanemha Angliát említjük, mely elzárt szigeti helyzeténél fogva némileg önálló, alulról fölfelé irányzott fejlődést mutat...” (7)

Ez a gondolat két szempontból is zseniális. Egyrészt, mert az antik görög és újabkori angol fejlődés közötti párhuzammal számol, ami szellemes, és – ismereteink szerint – eredeti ötlet. Másrészt a XX. századi szociológia és politológia számára ismerős „alulról felfelé” vagy „felülről lefelé” építkező struktúrák Arany korában ismeretlen elmélete a költő-írónál bravúros intuíció.

Hasonlóan kora előtt jár Arany a honfoglaló magyarokról szólva: „E szerződés (a vészszövegről van szó) s a pusztaszeri nemzetgyűlés vetik meg alapját a nyolcszázados magyar alkotmánynak, s oly politikai érettségre mutatnak, milyennel gyűlevész nomád nép nem bírhat” (8) – írja irodalomtörténetében. Ne a pusztaszeri „nemzetgyűlés” vagy a „nyolcszázados alkotmány” fikciójára figyeljünk: ezek Arany korában közhelyszerű nézetek, melyeket csak a XX. század történettudománya cáfolt meg. Az idézet befejező félmondata érdekes igazán. Itt Arany – persze nem önálló kutatómunka alapján, hanem ösztönös megsejtéssel – olyasmit vet fel, ami csak az elmúlt évtizedek modern történettudományában jelent meg, hogy tudniillik tiszta nomád nép volt-e a magyar.

Arany írásaiban „az idő áramlásá”-ról, „a kor szellemé”-ről, másutt „kora érzületéről”, illetve „e kor jelleméről” beszél. Bár magát a „korszellem” szót nem használja, lényegében erről van szó. Arany szerint minden történelmi kornak megvan a maga fő tartalma, mint pl. Zrínyi korában a reformáció-ellenreformáció és a török elleni harc, a középkorban a keresztesháborúk, vagy Vergilius idején „azon kor” „érzülete” „...mely elalélva hosszú pártküzdeiseiben, örül, hogy fejét a zsarnokság párnáira hajthatja, hisz másképp lehetetlen volna a caesarizmus”. (9)

Miként kortársait (például *Madácho*t, *Kossuth*o)t Arany is foglalkoztatja a történelmi személyiség, a „nagyszabású elmék” szerepe. Felfogása szerint „minden idő és minden néposztály” kitermeli a lángészt, aki irányt mutat, kora előtt jár, vagy „éppen a kor embere, szükséges láncszem a fejlődésben.” (10)

Arany hisz az „irodalmi jogfolytonosságban” (11), mely „szakadatlan folyamot képez”. (12) Úgy véljük, a gondolat kiterjeszhető a történelemre is, hiszen másutt szerzőnk azt mondja, „Az általános emberi, mint lassú folyamat, örök egyformasággal lejt alá”. (13) Egész irodalomtörténelmi felfogása arra mutat, hogy (miként a XVIII.-XIX. század nagy eszméi, a felvilágosodás, a liberalizmus, a szocializmus vallják) Arany szerint a történelemben fejlődés, progresszió van. Nem mentes azonban ez a fejlődés bizonyos ciklikus mozzanatoktól, hiszen „az élet viszonyai”-nak „néhány alapvonása” „örök ismétlésben” (14) újul meg.

Arany történelmi-politikai értékrendjének középpontjában a törvényesség és az alkotmányosság áll. Jól illusztrálja ezt egyik politikai cikkének gondolata: „Hiszen mi az országgyűlés? Mi vagyunk az, magunk, a nép. Ha tehát ezen országgyűlésre oly követeket

találtunk választani, kik várakozásunknak meg nem feleltek, abból nem az következik, hogy hagyjuk veszőben a hazát, hanem az, hogy jövőre szemesebbek legyünk, s jobban megválogassuk barátainkat.” (15)

Nép, nemzet

Arany népfogalma nem különbözik lényegesen a miénkétől. Egyrészt szélesebb értelemben használja, a társadalom, a lakosság egészére értelmezi a nép szót, másrészt, s többnyire, „szorosan úgynevezett” vagy „tulajdon értelemben úgynevezett” népről, azaz a „közsorsúak”-ról, köznépről beszél. A költő kritikus szeretettel viseltetik az egyszerű nép iránt – ami persze így közhely. Pedig lényeges dologról van szó: arról, hogy megtalálható-e a középút a népet lenéző, megvető arisztokratikus szemlélet, s a nép sorsát idealizáló populizmus között. Arany szerint a nép ősforrás, melyből a szépirodalom újra és újra meríthet. „Névtelen csoport” – melyből újra és újra kiemelkedik egy-egy lángész, ha a történelmi szükség ezt kívánja. Ízlése sem lebecsülhető: „...ne higgye senki, hogy a népet gondatlanul összefércelt históriákkal ki lehessen elégíteni. Ez ösztönszerű jó ízlés, e költői érzék a népben nem csak a jelenkor sajátja, meg volt az mindig”. (16) Hiszen „a nép ízlése hosszú távon biztosabb, mint a művelt olvasóközönségé, mely olykor félreművelt”. (17) Látható, hogy ez nem a kívülről, és felülről jövők vállveregető-lekezelő népszerűsége, sem a ravasz-demagógok népbarátsága, hanem: emelkedett érzelem, s tudatosan vállalt koncepció. Nem férhet össze ez a felfogás a nép helyzetét idealizáló jámbor népiességgel, melynek pásztor-idilljét, hamis illúzióit Arany többször is bírálja. Elvégre „a népköltő feladata nem az, hogy elvegyüljön a durva nép közt, hanem, hogy tanulja meg a legfelsőbb költői szépségeket is a népnek élvezhető alakban adni elő.” (18)

Arany nemzetfogalma meglehetősen bonyolult, kicsit talán következetlen is, és több ponton különbözik korunk nemzetfelfogásától. A modern történettudomány csak a XIX.-XX. században beszél nemzetekről, mert úgy véli: az ókori, középkori, koraujkori etnikumokat legalább két lényeges dolog különbözteti meg a modern nemzetektől.

Az egyik az a nehezen definiálható érzelem-, nézet-, ismeret-, eszme- és gondolat-halmaz, melyet a nemzettudat, identitás, másrészt a patriotizmus, nacionalizmus, sovinizmus fogalmaival szoktunk körüljárni. A másik az egységes nemzeti piac, melynek pókhálója összekapcsolja az addig egymástól többé-kevésbé elszigetelt településeket, országrészeket, embereket.

Mai felfogásunkkal ellentétben Arany a nemzet fogalmát az ókorra, a középkorra, sőt, a magyar történelemben, még a honfoglalás előtti időkre is alkalmazza. Vajon kikre terjedt ki a szerző szemében a nemzet: valamennyi azonos nyelvet beszélő emberre, mint egy a nép rokonértelmű kifejezéseként? Többnyire nem. „...mintha népünket nem érdekelné sorsa a nemzetnek, mely őt századokon keresztül dolog (res) gyanánt tekintette”. (19)

Napjainkban, amikor a tűz és a víz a „népi” és az „úri” Magyarország látszik házasságot kötni a politikai jobboldalon, nehéz megérteni nép és nemzet esetén szembeállítását. Anál is inkább mert másutt maga Arany is ír arról „...midőn a nép és nemzet elnevezése egy jelentőséggel bírt, midőn a nemzet színe-java ... szellemileg éppoly naiv állapotban élt, mint a köznép ... a nép, mely énekelt, a nép, mely azt hallgatta, egy-azonos volt a harczoló nemzettel.” (20)

A két fenti idézet csak első látásra van ellentmondásban egymással.

Aranynál a rendi nemzetfelfogás él tovább. Eszerint volt valaha a „romlatlan magyarság”-nak egy „naiv” őállapota, mely legalább Mohácsig tartott, melyben „a magyar mind nemes volt”. Ez a differenciálatlan „nemzet” vált ketté, egyrészt a művelt előkelő származású, rendi nemzetre, másrészt a „dolog gyanánt” kezelt egyszerű nép „osztályára”.

Ennek a néppel szembeállított nemzetnek ellentmondóan, másutt Arany félreérthetetlenül szinonim kifejezéseként használja nép és nemzet fogalmát, egyszer egyenesen így ír: „...ami nemzeti, az népi is...” (21) Valószínű, hogy a hagyományos, rendies nemzetfo-

galmat Arany korában váltotta fel a modern nemzetfogalom, innen a következetlen szóhasználat.

Arany szerint a nemzetet a „nyugati polgárosodás”, a „nyugati kéjelem” átalakítja, elkoptatva valamennyit „őseredeti sajtáságainkból”. Azonban „Árpád nemzete” nem vetkezte le „jelleme alapvonásait”, s „erkölcsi maga ép maradt”, nincs szükség tehát aggodalomra „míg az átalakulás természetes úton idő s körülmény lassan fejlesztő hatása alatt” történik annál is inkább, mert a fejlődés megfordíthatatlan, „nemzeti köntösnek” immár „nincs hajlama farkas- vagy párdúc-kacagánnyá alakulni vissza.” (22)

Arany szerint a „nemzet géniusa” óv a polgárosodás káros hatásaitól. Ugyanezen génius őrzi a magyar népdal eredeti kincseit másutt. Ha a nemzet géniuszáról szólánk, alighanem mindenki konkrét személyre: vátesz-költőre, zseniális tudósra, fentalálóra vagy hasonlóra gondolna. Arany nemzeti géniusza személytelen, elvont fogalom: nem definiálható egykönnyen, nem fordítható le egyetlen szóval a XX. század nyelvére. Talán a nemzeti „közös lelki alkat”, a „nemzeti identitás” fogalmaival közelíthető másrésztől viszont rokonságban áll a nemzeti kultúra olyan elemeivel, mint stabil értékrend és hagyomány. Talán nem véletlen, hogy a „nemzet géniusa” fogalom napjainkra nyelvünkben elveszett...

Arany nemzetfelfogásának alighanem legszebb vonása sovinizmustól való mentessége. Arany értékéknél kezeli a „nemzeti elfogultságtól való” „ment”séget. (23) Még 1848-ban kelt politikai cikkeiben sincs szó nemzeti gyűlöletről, pedig akkor a magyarság fegyveres harcban állt a németekkel és a nemzetiségek egy részével. A népe, nemzete iránt elkötelezett, de toleráns Arany azt is megengedheti magának, hogy adott esetben a magyarságot „negatív érdemnek” nevezze, ha az provinciális. (24)

Isten, vallás, egyház

„Tiszteli a vallást, neveti a dogmai szörszálhasogatókat, a türelmetlenséget 'kövezni' szeretné.” (25) – írja Arany *Orczy Lőrincről*. Éppúgy szólhatna azonban ez a mondat róla is.

Hogy Arany vallásos volt: természetes dolog, hisz korában csaknem mindenki az. Szülei „rendkívül vallásosak”, állítja önéletrajzában. Nyilván ő maga is e szellemben nevelkedett. De vajon milyen szerepet szán a felvilágosult szerző a transzcendens hatalomnak a történelemben? És az egyháznak, a papságnak?

Arany szerint a „mindenütt jelenvaló ... mindenható, mindentudó, ...legfőbbesebb fogalom...” (26) az isteni gondviselés, mely az emberi történelem legvégső, végzeteszerű mozgatója. Az emberiség „...gondviselés kitűzte célja, rendeltetése” (27) felé halad. A szabadságot az úr Isten oltotta a nép szívébe. Ennyi az a három-négy hely, ahol Arany prózájában történelemformáló szerep jut az isteni gondviselésnek.

Arany őszinte és mély vallásossága erőteljes antiklerikalizmussal párosul. Ellentmondásosnak látja a vallás hatását az irodalomra. Kiemeli a reformáció irodalomtörténeti jelentőségét. De bírálja is ezt a szerepet másutt: „Vannak szent és szenteskedő, szigorúan kegyes, de kegyesen száraz lelkek, akik valamely költemény becsét a benne parázsan felhalmozott valláserkölcsi tanulságon mérik... s a képzelet minden szabadabb játékát, az emberi szenvedély, az élet, a viszonyok hű festését feltétlenül kárhözhatják...” (28) ezért hát nem csoda, hogy a vallásos líra mögött nem feltétlenül a „buzgó szív” áll, hanem gyakorta a félelem, „hogy meg ne ítéltessenek csupa világias hajlamukért.” (29)

Arany dicséri Zrinyit, amiért „nem volt türelmetlen, vakbuzgó” (30), vagy *II. Józsefet*, mert „sok jót tett, mikor ... a vallásbeli üldözést megszüntette, a papokat megzabolázta”. (31) Viszont bírálja *Szent Istvánt*, mert „a németeket s papokat” túlságosan szabadjára engedte. (32) S bírálja újra és újra a vallási türelmetlenséget, gyűlölködést. „Az a baj, hogy a főpapok féltik százezrekre menő jövedelmüket ... s a népet a szabadság felől fel nem világosítják, sőt azt hitetik el vele, hogy minden bajnak, ami most van, a szabadság az oka.” (33) írja egyik politikai cikkében.

Ám a vallás és az egyház nem csupán az önző, kicsinyes, gyűlölködő szerepét töltheti be. „A kereszties mozgalom egyike ama világmegrázó forradalmoknak, melyeken által az emberiség nagy lépést tesz ...s a nemzetek a lelkesülés egy szent pillanatában megértik 'isten akaratját' ellenállhatatlanul ragadja a kedélyeket egy közös, nagy eszme...” (34) – fest kissé idealizált képet Arany a kereszties háborúkról, mintha csak igazolni akarná: nem az eszmével, hanem annak gyarló papjaival áll szemben.

A szerves történelem

Az organikus (biologikus) történelemszemlélet a történelmet, a társadalmi mozgásokat az egyes élő szervezetek analógiájára értelmezi.

A népek, nemzetek, országok és egyes társadalmi jellegű fogalmak fejlődését a növényi élethez, az egyes ember életmegnyilvánulásaihoz hasonlónak képzelet el. A nemzetnek is születése, gyermekora van, növekszik, megbetegszik, táplálásra vagy gyógyításra szorul, megöregszik. Az organikus történelemfelfogás a görög-római antikvitásban és a reneszánsz idején volt talán a legerterjedtebb, de napjainkig számos eszmerendszerben, illetve szerzőnél felbukkan. A biologikus felfogás Arany történelemszemléletének is fontos eleme.

„A hazára pedig, aki mindnyájunk közös édesanyja, semmi gondunk sem volt: elcsaptuk, magára hagytuk, éljen, ahogy tud. A haza élt is, úgy ahogy, – de nem erősödött, csak tengődött, sőt naponként gyengült, úgyhogy sokan az értelmesek közül életéért is aggódtak.” (35) – írja egyik népies politikai cikkében Arany. A „...sűrűn következő trónvillongások elszibbaszták a nemzetet, s csak III. Béla okos kormánya alatt üdült fel sebeiből” (36) vagy a tatárjárás után „föllábadozott a magyar e halálos nyavalyából” (37) olvashatjuk másutt. Az organikus szemlélet klasszikus képei ezek. És vajon elszigetelt esetekről van szó? Semmiképpen sem. Hiszen olvashatunk Aranytól a nemzet életéről vagy jelleméről, elfajult magyar nemzetről, fiatal nemzetiségről, ifjú kereszténységről, a nemzet gyermeki elfogultságáról. De a nemzetet túl más történelmi-társadalmi jelenségek organikus felfogásával is találkozhatunk: „...gondolat és ritmus: egy test, egy lélek”, a törvények gyökereit vernek, a színdarabok tenyészték, az érzelmes elfajult, az idegen szavak: kakukfiak, van leány nyelv és testvér nyelv, miként a szavaknak teste „irodalmunk oly irodalmak tetején nőtt...” (38) és sorolhatnánk még.

Hogy Arany prózája tele van organikus képekkel: ténykérdés.

Tudjuk azonban, hogy míg a biologikus szemlélet az ókorban közkeletű, általános érvényű filozófiai kiindulópont, későbbi korokban, a XIX., s főként a XX. században gyakorlat csupán a mondanivaló színesebbé, érthetőbbé tételét szolgáló plasztikus költői kép, mélyebb filozófiai tartalom nélkül. Vajon Arany szervesnek hitte a történelmet – vagy csupán, élve egy tetszetős fogalom-készlet és képrendszer lehetőségeivel, a forma, a külsőin kedvéért használta azt? Mindkét lehetőség mellett szólnak érvek.

Ne felejtjük: A: any elsősorban költő. Ami a történész szemével biologikus kép, az a poeta számára csupán hasonlat, metafora. Az is tény, hogy Arany jelentős klasszikus műveltséggel rendelkezett: átvehette antik szerzők biologikus képeit anélkül, hogy magáévá tenné a mögöttük húzódó filozófiai tartalmat. Van is erre példa. Arany többször alkalmazza a jellegzetes antik toposzt a szerencse forgandóságáról, mégsem feltételezzük, hogy hinne Fortuna istenasszonyban. Itt-ott konkrétan is kimutatható antik hatás biologikus képein: a nyelv és a költészet organikus felfogása több tucatszor bukkan fel Arany prózájában, némiképp *Cicero* Brutusát idézve.

Ugyanakkor az is tény, hogy az organikus képek alkalmazása nem Arany sajátja. Külföldi és hazai kortársai közül sokakra jellemző a biologikus felfogás: *Ferenc József* és *Kossuth*, *Madách*, s további példákat is említhetnénk. Az organikus szemlélet nem idegen a XIX. század szellemétől – miért ne vallhatná ezt a felfogást Arany is? Bár e kérdés nem válaszolható meg százszázalékos bizonyossággal, egy idézet mégis döntő súlyú lehet: „...nincs ugrás a fejlődésben, s a költészet éppúgy a csecsemőkorban kezdte, mint minden egyéb”. (39) Aranyak ez a lábgyezete magától értetődő természetességgel hasonlítja a csecsemő növekedéséhez a költészet fejlődését, miként („minden egyéb”) más

jelenségeket is. De nem is hasonlítja: azonosítja az egyes ember mint biológiai lény, s a társadalmi jelenségek fejlődésének törvényeit.

Mik voltunk? Mivé leszünk?

Van Arany prózai művei között egy különös írás. „Mik voltunk? Mivé leszünk? (Magyarország története, dióhéjba szorítva)” a címe. Hazánk történetét 15 oldalban foglalni össze: hajmeresztő vállalkozás. Olyan szerzőtől ráadásul, akire inkább jellemző a részletek iránti érdeklődés, mint a túlzott nagyvonalúság, inkább a józan, mértéktartó elemzés, visszafogottság és bölcs távolságtartás, mint a felületesség és elnagyoltság.

A „Mik voltunk?...” pedig nem mentes némi összecsapottságtól. Egy-egy mondat, olykor pedig csupán egy-egy szó jut királyainkra: nyughatatlan *Salamon*, a bölcs *Kálmán*, a gyáva *András*... S nem kevés a túlzó leegyszerűsítés, gyermektegy magyarázat.

Mégis úgy érezzük: zseniális munkáról van szó. Ugyanis a mű születési dátuma: 1848. Műfaja: népies politikai cikk. Nem szabad hát ettől az írástól tudományos igényességet várunk, viszont egyszerű és tiszta formában pillanthatjuk meg Arany történelemszemléletének néhány fontos elemét

A magyarság, „mint pusztító árvíz, jött napkeletről”. (40) Középkori történelme: sikertörténet. Három főszereplője van: a király, az országgyűlés és a nemzet. E három tényező közül a királyok szerepe a legbizonytalanabb. „Az eddig elfolyt kétszáz esztendő alatt, — maga kárán megtanult a magyar anyyit, hogy nem jó a királyokat csak úgy szabad kedvök-kényök szerint bocsátani ...mert ha akad egy-kettő, aki a maga jószántából hasznára dolgozik az országnak, megint következik tíz-húsz, aki azt gondolja, hogy az országot csak fejni kell.” (41)

A magyar történelem egyik fő tanulsága: a szabad királyválasztás fontossága, s a királyi hatalom korlátozása.

„...oly jeles király volt hogy a történetírók *Nagy Lajosnak* nevezték el. Azonban mivel ő maga is nem az országgyűléssel egyetértve, hanem kénye szerint uralkodott, halálával visszaesett az ország régi állásába.” (42) Hasonlót olvashatunk *II. Józsefről* is, aki „...sok jót tett ...de rosszat tett midőn mindezt országgyűlés nélkül tette.” (43)

Nyilvánvaló tehát a magyar történelem másik tanulsága: az ország csak akkor kormányozható jól, ha királya együttműködik az országgyűléssel. V. László esküszegéséért „...el nem kerülte az isten büntető kezét ...mert ...az úristen ...a bünt még a királyokban is megbünteti.” (44)

A magyarság tehát isteni gondviselés oltalma alatt áll, a királyra is ugyanazok az erkölcsi törvények érvényesek, mint bárki másra.

Visszont Hunyadi János „... megmutatta ...hogy korona nélkül is dicsően lehet egy országot igazgatni.” (45) A magyar történelem csúcspontja Hunyadi Mátyás uralkodása. „...ellenségei is csak egy hibát tudtak szemére vetni: hogy nem királyi vérből származott.” (46) Ez a két idézet világosan jelzi, Arany szerint az érdem és tehetség még a királyok esetében is fontosabb, mint a származás.

A középkori magyar történelem vázlatában is ott lappang a szerző politikai németelensége. Politikai, mert nem nemzeti gyűlöletről, hanem támadó vagy megtámadott német királyról, ármánykodó trónkövetelőről, magyar királyi családba beházasodó királyról és udvaráról van szó, nem a német népről.

A magyarság két nagy katasztrófa (tatár, török), két esküszegő király isteni büntetése (*I. Ulászló*, *V. László*) s két nagy történelmi csúcspont (*Nagy Lajos*, *Hunyadiak*) után érkezik el az újkor s vele a *Habsburgok* magyarországi uralma korába.

A Habsburg korról lelassul a történelmi cselekmény. A Habsburgok nem hódítás, hanem választás útján kerültek a magyar trónra. Őket a nemzet kisebbsége támogatta, abban a reményben, hogy erőforrásaikat a török ellen fordítják majd. Ám a dinasztia rendre megalkuszik a törökkel. A Habsburgok gyávák és gyengék, a magyarokban nem bíznak, noha kétszer is — *Mária Terézia* alatt, majd *Napoleon* ellen — a magyaroknak köszönhetik koronájuk, birodalmuk megmaradását. A nemzetet elnyomják, szakadatlanul szabad-

sága eltiprásán fáradoznak. „... hiába áldozott a magyar vérével, vagyonával, hiába volt olyan derék vezére, mint *Zrínyi Miklós*, kicsinálták Bécsben, hogy ne boldoguljon a nemzet...” (47) Az elemzésben végképp felborulnak az arányok – ha a műhöz a történész szemével közelítünk: névtelen német tábornokok elnyomó magyarellenos tettei több teret kapnak, mint az egész erdélyi történelem, név szerint szerepelnek „magyarfaló” németek, de nem *Bethlen Gábor*, évszámmal is a szabad királyválasztásról való lemondás, de nem a Bocskai-felkelés. Háromszáz év alatt egyetlen Habsburg (*II. József*) érdemel némi méltánylást. A magyar szabadságharcról szabadságharcra küzd a „...Magyarországot elnyeléssel, végpusztulással és kiirtással...” (48) fenyegető németek ellen.

Felborult arányok, mondom, ha a művet a szaktudomány mércéjével mérjük. Viszont nagyon is helyénvaló arányok, ha ezt a kis dolgozatot annak látjuk, ami. Népszerű és népies politikai pamfletnek, a kurucos-protestáns történelem-felfogás tömör és közérthető megfogalmazásának, a forradalom és szabadságharc mellett szóló történeti-közjogi érveket összefoglaló brossurának, a progresszív magyar köznemesség mellett s a Habsburg ellenforradalom ellen mozgósító agitatív írásnak. Ezért, így és ennyire zseniális a „Mik voltunk?...”. Arany János: költő és író. Nem történész, nem politikus. Mégis, a forradalmi lelkesültség és hazafias elkötelezettség egy megszentelt pillanatában történelmet ír – politikai céllal.

Dobozaink

Szeretjük a dobozokat. Sémákat, sablonokat. *Zola* naturalista. A cigányok nem szeretnek dolgozni. A cserebogár káros. Az SZDSZ kozmopolita. Jut doboz mindennek, mindenkinek. Talán nélkülözhetetlenek is sémáink. Az egyediségében végtelen világot, meglehet, nem is érthetnénk meg másképp. Csak hát előnyük egyben hátrányuk is: leegyszerűsítenek, s ezzel elszegényítenek. Arany János életművét is dobozba tesszük: a tudós költő, a balladák, elbeszélő költemények, őszikék szelíd poétája. Pedig Arany, ha nem szoros, legalább átvitt értelemben történész is: a történelmet nem csupán felfedezni, hanem elemezni, megérteni is képes alkotó, akit talán elsősorban, de semmiképp sem kizárólag „a szó teste” érdekel, aki „A főrend erkölcsi romlottságát, nemzetietlenségét, divatozó hiúságait, benső nyomorát szánakozó megvetéssel nézi...”, (49) aki tudja, hogy „Valóban különös is lenne, ha a tudomány, míg föld és tenger minden növényét előkutatja, mellőzné az emberi lélek virágait”. (50) Aki az éppencsak győztes, fiatal forradalomért aggódva írja: „Kinek jutott akkor eszébe, hogy eljőnek a sötétség fiai és konkolyt hintenek a szabadság tisztabúzája közé?” (51)

Egyszóval, aki az Egészet akarja látni s érteni. És képes is erre.

JEGYZET

- (1) *Arany János* összes prózai művei. Franklin Könyvkiadó, Budapest, 1938. Irányok. 369. p. (Mivel valamennyi idézetünk a fenti kötetből való a továbbiakban csak az idézett mű címét tüntetjük fel, a kötetét nem.)
- (2) Fellázadtunk-e mi magyarok? 1284. p.
- (3) Naiv eposzunk 303. p.
- (4) U. o. 307. p.
- (5) *Zrínyi és Tasso* 280. p.
- (6) U. o. 275. p.
- (7) Írói arcképek. *Ráday Gedeon* 502. p.
- (8) A magyar irodalom története rövid kivonatban 1403. p.
- (9) *Zrínyi és Tasso* 276. p.
- (10) Írói arcképek. Gyöngyösi István 454. p.
- (11) Irodalmi hitvallásunk 392. p.
- (12) Írói arcképek. Szabó Dávid 491. p.
- (13) *Zrínyi és Tasso* 146. p.
- (14) U. o. 145-146. p.
- (15) Mentjük meg a hazát 1258. p.
- (16) Naiv eposzunk 301. p.
- (17) Írói arcképek. *Gvadányi József* 480. p.
- (18) Önéletrajz 1576. p.

- (19) Naiv eposzunk 295. p.
 (20) U. o. 301. p.
 (21) Írói arcképek. *Gyöngyösi István* 454. p.
 (22) Visszatekintés 337. p.
 (23) Bánk bán tanulmányok 91. p.
 (24) Írói arcképek. *Gvadányi József* 410. p.
 (25) Író arcképek. *Orczy Lőrinc* 465. p.
 (26) Széptani jegyzetek 1526. p.
 (27) Zrínyi és Tasso 273. p.
 (28) Irodalmi hitvallásunk 401. p.
 (29) Írói arcképek. *Ráday Gedeon* 504. p.
 (30) Zrínyi és Tasso 281. p.
 (31) Mik voltunk? Mivé leszünk? 1282. p.
 (32) U. o. 1269. p.
 (33) Mentsük meg a hazát! 1257. p.
 (34) Zrínyi és Tasso 273. p.
 (35) Segítsünk a hazán! 1241. p.
 (36) Irodalomtörténet 1415. p.
 (37) Mik voltunk? Mivé leszünk? 1272. p.
 (38) Irodalomtörténet 1541. p., Naiv eposzunk 307. p., Széptani jegyzetek 1541. p., Zrínyi és Tasso 274. p., Naiv eposzunk 307. p., Írói arcképek. *Gyöngyösi István* 459. p., Kinek van igazsága? 1264. p., Irodalomtörténet 1264. p., Széptani jegyzetek 1528. p., Visszatekintés 314. p., Irodalomtörténet 1405. p., Visszatekintés 319. és 338. p.
 (39) Irányok 383. p.
 (40) Mik voltunk? Mivé leszünk? 1269. p.
 (41) U. o. 1271. p.
 (42) U. o. 1273. p.
 (43) U. o. 1282-83. p.
 (44) U. o. 1275. p.
 (45) U. o. 1274. p.
 (46) U. o. 1275. p.
 (47) U. o. 1278. p.
 (48) U. o.
 (49) Írói arcképek. *Orczy Lőrinc* 465. p.
 (50) A magyar népdal az irodalomban 402. p.
 (51) Fellázadtunk-e mi magyarok? 1285. p.